

Naturbetesmarker

– en resurs för får- och
lammproduktionen

Foto: Jesper Eggertsen

Tackor som betar sly. Rönnsk, sälk och asp är mest populära, björk är betydligt mindre smaklig och al betas i sista hand.

Naturbetesmarker en resurs för får- och lammproduktionen

Naturbetesmarkens artrikedom gör den till en av de absolut viktigaste markerna för att säkerställa den biologiska mångfalden. Den är också en levande del av vårt kulturarv med tydliga spår av generationers hårda arbete med stenmurar och odlingsrösen.

Betande djur är en förutsättning för hävden av naturbetesmarkerna och endast djuren kan förädla betet till mat. Miljöersättningarna kopplade till betesskötseln är en ersättning för högre skötselkostnader och lägre produktionsförmåga jämfört med vall på åkermark. De kan bli en viktig intäktskälla för en del får- och lammföretag. Frågan är hur företagarna bäst kan använda naturbetesmarken som en resurs för god ekonomi, sund djurproduktion och samtidigt skapa naturvårdsnytta?

Naturbetesmarker är lämpliga för får

Får med lågt näringsbehov, som sintackor i gott hull, kan med fördel beta naturbetesmarker. Sintackor kan också göra god nytta på igenvuxna områden då de gärna äter späda buskar och sly.

Andra marker som passar extra bra att beta med får är fornlämningsrika områden då de inte trampar sönder marken som nöt och häst kan göra.

Får väljer i första hand späda växter. De kan beta mycket nära marken med sin smala nos och kluvna läpp.

Så betar får

Utmärkande för fårs val av bete är att de hellre betar på torra betesmarker än på blöta områden. Fårens smala nos och kluvna läpp gör att de dels kan beta nära marken, dels kan beta mycket selektivt. De väljer i första hand späda, näringsrika växter och undviker det som förväxt. Släpper du får på områden med känsliga växter måste du vara vaksam och flytta dem till nytt bete i tid så betestrycket inte blir för hårt.

Det kan vara svårt att se om får med mycket ull är magra eller inte. Optimal hullpoäng vid betäckning är ca 3–3,5.

Du kan läsa mer om hullbedömningspoängen i Gård och Djurhälsans broschyr *Hullbedömning av får*.

Naturbetesmarkers tillväxt och näringsinnehåll

Under betessäsongen sjunker avkastningen liksom energi- och proteininnehållet samt smältbarheten snabbare i naturbete än i åkerbete. Allt eftersom betet blir äldre och mer förvedat ökar fiberinnehållet vilket minskar fårens konsumtionsförmåga.

Djurens näringsbehov och tillväxtförmåga

I figur 1 visas energibehovet för olika djurkategorier. Sintackor i bra hull och tackor med ett lamm har lägst näringsbehov. Digivande tackor med två lamm har cirka tre gånger så högt näringsbehov som en sintacka i bra hull. I samma figur finns en uppskattning av tackans totala energiintag (MJ) från naturbetesmark före respektive efter axgång vid maximal beteskonsumtion.

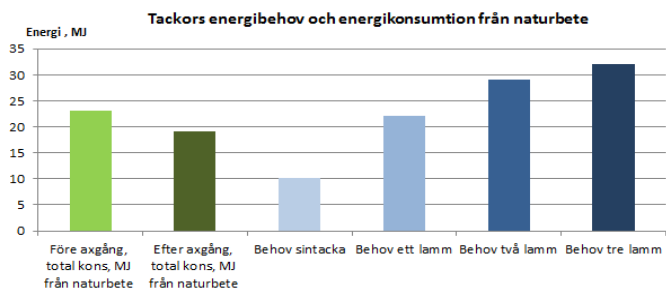
Naturbetesmarker kan oftast försörja sintackor mer än väl. Däremot är det få naturbetesmarker som kan näringsförsörja tackor med flera lamm eller avvanda växande lamm någon längre tid, speciellt inte under andra halvan av betessäsongen.

På ett näringsrikt, välskött bete kan en och tvåfödda lamm födda i mars växa mellan 275–350 g/dag och vara slaktmogna redan i juli. Förutsättningen är att tackorna har varit i god kondition. På enbart naturbete är det svårt att uppnå tillväxter över 200–250 g/dag i synnerhet om tackan har två eller fler lamm. Den lägre tillväxten medför att slaktidpunkten senareläggs till hösten eller ännu senare. En högre slaktålder kan medföra att fler djur måste stallas in vilket kräver att du planerar för mer stallutrymme, vinterfoder och en ökad arbetstid under stallperioden jämfört med om de gått till slakt direkt från betet.

Lammens tillväxt sjunker kraftigt eller uteblir på hösten när betet blir näringsfattigare. Genom att tillskottsutfodra eller släppa lammen på återväxtbete kan tillväxten bibehållas. För att kunna bedöma bland annat slaktidpunkt och behov av stödutfodring är det viktigt att du väger lammen och följer tillväxten.

Genom att regelbundet hullbedöma tackorna genom att känna på dem kan du justera betestillgång och kvalitet efter deras behov. Tackorna bör inte tillåtas att gå under hullpoäng 2 och de bör vara uppe i 3–3,5 p vid betäckning och lamning.

Ryatacka med tre lamm på näringsrikt bete.

Figur 1.

De gröna staplarna visar en tackas maximala, totala energikonsumtion (MJ) från naturbete före och efter axgång. Blå staplar visar tackors energibehov (MJ) beroende på antal lamm. Beräkningar grundade på normer i Fodertabeller för idisslare 2003 samt näringsinnehåll i naturbete Fakta jordbruk 3/2000.

Förvuxet bete orsakad av att beteshöjden varit för hög redan vid betessläpp eller ett för lågt betestryck.

Hur stor betesbeläggning kan jag ha?

Den stora utmaningen vid betesdrift är att hitta balansen mellan rätt djurantal, betets tillväxt och kvalitet under hela betessäsongen. I början av säsongen, då gräset växer snabbt, kan du ha fler djur per hektar jämfört med senare under säsongen. Ett gammalt men välbeprövat råd är att antalet djur per hektar bör halveras efter halva sommaren.

Bästa beteshöjd för får är ca 8–10 cm. Långt, förvuxet bete är osmakligt och har lågt näringsvärde. Om betet är glest eller under 3 cm är tillgången för liten och djuren får i sig för lite i varje tugga.

I tabellen nedan ges exempel på uppskattningar av avkastningen på olika typer av betesmarker och till hur många djur betet räcker i medeltal under sommaren. Observera att betestillväxten inte är jämn under betesperioden utan är kraftigast på försommaren och lägst på hösten.

Exempel på torra lågproducerande naturbetesmarker är skogsbeten, hedar, alvar, mosaik-, kustnära-, hållmarksbete. Djurantalet på betesfällorna måste anpassas efter årstid och årsmån.

Typ av bete	Kg ts/ha, som djuren betar (utgörs av 60–70 % av total betesmängd), ca	Medelantal tackor per ha och sommar (konsumtion ca 450 kg ts/tacka), ca
Åker, välskött	4 500	10
Naturbete Frisk	>2 000	> 4
Naturbete Torr	>1 000	> 2
Naturbete Blöt (tuvtätelrik)	total produktion ca 5 000 kg ts (inga uppgifter om konsumtionen på grund av den låga smakligheten.)	Få djur (tuvtätel är näringsfattig och osmaklig; bör helst slås av om möjligt)

Val av djur och uppfödningmodell

Betesmarkens produktionsförmåga avgör vilka djur som passar. Du bör ta hänsyn till deras näringsbehov vilket beror på hur mycket de mjölkar, antal lamm, dina produktionskrav, hull mm.

Sintackor i gott hull passar bra på lågavkastande naturbeten då de har lågt näringsbehov och är tåligare mot parasiter än lamm. Har du vinterlamning kan sintackorna med fördel släppas ut på naturbeten redan på våren. Var noga med att tackorna når optimalt hull (3–3,5) inför betäckningen.

På bra avkastande naturbeten kan tackor med ett lamm näringsförsörja sig väl. Tackor med fler lamm eller avvanda växande lamm behöver bra förhållanden för god lamm-tillväxt. I början på sommaren kan bete på lågavkastande naturbetesmarker under korta perioder varvat med längre perioder på mer näringsrika och högavkastande beten fungera med bibehållen produktion även till mer näringskrävande djur.

Det är en stor fördel att dela in i fållor

Det är till stor nytta för både betesdjur, betestillväxt och växter om du delar upp betesmarken i flera fållor. Avbetningen blir jämnare, betet utnyttjas bättre och flexibiliteten ökar med fler små fållor jämfört med få stora. Fällindelning är extra viktigt på naturbetesmarker då rator oftast inte kan putsas på samma sätt som på åkermark.

Om fåren betar storfållor och inte hinner beta av hela ytan på våren kan vissa partier förväxa. Djuren håller sig därefter helst till det späda gräset på de först avbetade ytorna. När betestillväxten avtar fram på sommaren finns endast områden med förvuxet och näringsfattigt bete att tillgå. Om betestrycket på den tillgängliga arealen är lagom på försommaren måste betestillgången senare under säsongen anpassas till djurantalet med t ex betning av återväxtbete på vall.

Ett bra riktmärke är att du anpassar djurantalet till fållans avkastning så att djuren betar max en vecka per betestillfälle i varje fålla. I början av säsongen kan djuren återkomma till fållan efter cirka två till tre veckor och senare under säsongen när betestillväxten sjunker efter cirka tre till fyra veckor.

Betessläppning och installning

Tidig betessläppning på våren och snabb betesrotation förhindrar att betet förväxer. Om betet växer snabbare än det betas av kan du hoppa över någon fålla och istället slå och skörda gräset om det är praktiskt möjligt.

Installning styrs av betestillgång, hull och tillväxt. Om djuren går ner i kondition straffar det sig i längden genom sämre produktion och hälsa. Är naturbetesmarken inte tillräckligt avbetad för att klara miljöersättningens regelverk kan hästar eller dikor i bra hull göra god nytta.

Sintackor eller tackor med få lamm passar bra på lågavkastande marker.

Gotlandsfår på väg till lammvägning.

Avskilda lamm på återväxtbete.

Tillskottsutfodring och återväxtbete används till avskilda lamm

Det kan vara nödvändigt att du tillskottsutfodrar med kraftfoder eller grovfoder för att djuren ska må väl och växa som planerat när betet inte räcker till. Med hjälp av vallåterväxt kan betestillgången anpassas efter djurens behov i takt med att naturbetesmarkens avkastning sjunker. Ofta används vallåterväxt till avskilda lamm. Vid avvänjningen bör lammen vara cirka 12 veckor gamla och väga minst 20 till 25 kg. Lammen behöver beta ihop med vuxna djur innan de kan klara sig själva då de måste lära sig att välja rätt betesväxter.

Om du har miljöersättning för din betesmark finns skötselregler som du måste följa. En regel kan vara att du inte får tillskottsutfodra eller beta vallåterväxt samtidigt som djuren betar naturbetesmarker. Därför behöver du kontrollera med Länsstyrelsen vad som gäller för dina beten.

Det är bra om det finns möjligheter till växelbete

Växelbete under samma säsong ger möjlighet att styra rätt beteskvalitet till respektive djurslag. Hästar och lågproducerande dikor kan beta förvuxet bete för att skapa spädare bete till fåren.

Naturligt vatten kan användas

Att djuren har tillgång till bra dricksvatten är viktigt. Brist på vatten ger snabbt minskad mjölkproduktion och försämrad djurvälstånd. Får är flockdjur och ranglåga djur riskerar att blir utan vatten om inte tillräckligt många kan dricka samtidigt. Djurens vattenbehov påverkas av bland annat laktationsstadium, temperatur och hur torrt betet är. En digivande tackas totala vätskebehov är cirka 7 till 10 liter per dag, medan sintackors behov är cirka 2 liter per dag.

Naturliga vattendrag kan användas om vattenkvaliteten är bra och om alla djur kommer åt att dricka. Du måste emellertid se upp för stillastående vatten, gyttjiga vattenbryn samt om djuren förorenar vattnet. Om vattenkvaliteten är dålig finns risk för hälsostörningar. Ett exempel är den besvärliga parasiten *Giardia* som kan spridas med förorenat vatten. Får kan dricka saltvatten, men algblooming kan utgöra en stor risk för djurhälsan.

Naturliga vattendrag kan användas om vattenkvaliteten är god.
Foto: Emma Svensson

Parasiter och insekter att uppmärksamma

I permanenta betesmarker är parasittrycket ofta högt efter några betessäsonger. Lamm är mest känsliga, medan äldre välnärda och friska djur kan bygga upp immunitet mot vissa parasiter. Genom att växelbeta med häst eller nöt vartannat år kan lammen få tillgång till beten med lägre smittryck. Växelbete med nöt hjälper dock inte mot exempelvis stora leverflundran, som är ett ökande problem i en del regioner. I vissa områden, som på Gotland, har man stora problem med den fästingburna sjukdomen anaplasma, vilken drabbar lamm mycket hårt. Parasitförekomsten bör följas upp med regelbundna träckprov och analys av slaktanmärkningar. Eventuell behandling görs i samråd med veterinär.

Något om rovdjur och stängsel

Att skydda dina får och lamm mot rovdjur fullt ut är svårt. Det finns dock en del enkla åtgärder du kan vidta.

- Se till djuren regelbundet, gärna på udda tider och maximera mänsklig aktivitet nära fåren.
- Se till att kadaver och slaktrester från vilda djur samt annat avfall som kan locka rovdjur inte finns i närheten (minst 1 km) av fåren eller fårhagarna.

Ett väl uppsatt och skött staket som täcker alla sidor på fällan är viktigt men är tyvärr inte alltid tillräckligt. Rovdjur söker aktivt ställen där de lättast kommer in i fällan. Risk för angrepp ökar:

- Om naturliga avgränsningar finns i form av vattendrag istället för stängsel (varg simmar bra och gärna).
- När det finns diken eller andra svackor i terrängen där undre tråden hamnar mer än 30 cm över marknivå. I de allra flesta fall vill rovdjur krypa under stängsel, hoppar gör de sällan. Om vildsvin eller får börjat krypa under fårnätet kan denna passage även användas av rovdjur.
- Vid grindöppningar.
- Vid låg spänning i elstängsel.

Blir du drabbad av ett angrepp där du misstänker lo, varg, björn eller kungsörn ska du omgående kontakta länsstyrelsens besiktningspersonal.

Salt och mineralfoder ska finnas i fri tillgång även på sommaren.

Vill du läsa mer om parasiter kan du söka på SVA, www.sva.se och Gård- och djurhälsan, www.gardochdjurhalsan.se.

Mönstring och uppföljning
av lamm tillväxt.

Hitta den ekonomiskt optimala produktionsformen för just ditt företag!

För bästa ekonomi måste varje företag hitta den för företaget optimala produktionsformen genom att väga olika alternativ mot varandra. Sintackor som betar marker med miljöersättning och särskild skötsel kan vara positivt för ekonomin under förutsättning att tackornas produktion inte minskar nämnvärt. Det kan däremot vara negativt om du låter tackor med lamm beta lågavkastande beten om lammen får så låg tillväxt att kostnaden för den förlängda uppfödningstiden inte vägs upp av miljöersättningen. Du bör göra en produktionsplan utifrån den valda produktionsmodellen och följa upp den fortlöpande med bland annat ekonomiska avstämningar, djurvägningar och hullbedömningar.

Vill du läsa mer om
stängsel och rovdjur
finns boken
Stängsling mot
stora rovdjur och
Viltskadecenters
hemsida,
[http://www.slu.se/
viltskadecenter](http://www.slu.se/viltskadecenter).

Kompletterande skötsel av naturbetesmarken när betesdjuren inte räcker till

Att behålla ett öppet landskap med betesmarker i hävd kan vara ett problem när djuren inte räcker till. Grästillsväxt liksom djurantal kan variera mellan år och ett av de största hoten mot biologisk mångfald är igenväxning. För många djurhållare är också miljöersättningarna för bete en viktig

del av företaget. Som djurhållare är det därför fördelaktigt att titta närmare på alternativa skötselmetoder.

Har du ytor inom betesmarken som går att slå?

Om du kan slå vissa ytor inom betesmarken är det positivt om du kan stängsla dessa separat, slå och skörda dem. Du kan till exempel ersätta bete med slätter och skörd vartannat år, eller beta tidigt i maj och sedan slå och skörda ytan senare under sommaren. Släpper du djuren på efterbete har du ett smakligt gräs med lägre parasittryck.

Vartannatårsbete, bränning och sam(ar)bete

Ett annat alternativ är att helt undanta en fälla från bete något år. Metoden fungerar bäst på lågavkastande marker. Nackdelen är att det ansamlas förna, vilket kan bli ett problem nästkommande betessäsong. En lösning är då att bränna av vegetationen under tidig vårvinter. Att bränna är också ett alternativ om du har stora fällor där vissa delar är sämre avbetade.

Med rätt djurkategori kan du skjuta på tidpunkten för betessläpp i vissa marker, vilket också gynnar biologisk mångfald. Du kan också se dig om efter samarbete med de som har andra djurslag eller djurkategorier.

Kontakta din länsstyrelse om du tänker använda någon av dessa alternativa skötselmetoder då de kan vara i konflikt med åtaganden för miljöersättningar och krav för gårdsstödet.

Om du har miljöersättning för skötsel av betesmarken måste du följa villkoren för ersättningen. Till exempel finns villkor om hur tidigt på året du får slå i din betesmark och var och när tillskottsutfodring får ske. Du kan också välja att inte söka utbetalning för vissa delar av din mark varje år. På Jordbruksverkets webbplats kan du läsa mer om vilka skötselåtgärder du kan få ersättningen för, som till exempel bränning. Om du är osäker på vad som gäller fråga alltid din länsstyrelse. Där kan du också få råd om natur- och kulturvårdsinriktad skötsel av dina marker.

Bränning av förväxt vegetation i betesmark.
Foto: Marina Bengtsson

Läs mer:

Hullbedömning av får, Gård & Djurhälsan

Får på bete, Jordbruksinformation 12-2006

Lyckas med lammens bete, Jordbruksinformation 8-2014

Statens Veterinärmedicinska Anstalt, www.sva.se

Gård- och djurhälsan, www.gardochdjurhalsan.se

Stängsling mot stora rovdjur Inga Ängsteg m.fl. Viltskadecenter, 2014

Viltskadecenter, <http://www.slu.se/viltskadecenter>

Åtgärder för att förebygga angrepp på tamdjur av stora rovdjur, Jordbruksverket (N2015/3037/FJR)

Databasen TUVA - Jordbruksverkets webbplats, www.jordbruksverket.se/tuva,

Ängs- och betesmarksinventeringen

Rapporten RA13:22 Kan nya metoder stärka skötseln av våra ängs- och betesmarker, Jordbruksverket.

Text: Annelie Carlsson, Alfred Akersten samt Karin Hante, länsstyrelsen Västra Götaland (avsnittet om kompletterande skötsel)

Foto: där inget annat anges Annika Arnesson

Jordbruksverket

551 82 Jönköping

Tfn 036-15 50 00 (vx)

E-post: jordbruksverket@jordbruksverket.se

www.jordbruksverket.se

ISSN 1102-8025

JO16:8

